

մեկնաբանություն, հագուստի, ոտնամանների ու այլ մանրամասների վերարտադրություններ:

Հիշատակված դամբարաններում հայտնաբերված ոսկե և արծաթե իրերը ցույց են տալիս նախ և առաջ տեղական մշակույթի շատ բարձր մակարդակը և ապա նրա բազմակողմանի կապերը Հին Արևելքի երկրների, առանձնապես խեթական թագավորության հետ, որոնք ակնհայտորեն դրսևորվում են ինչպես կիրառական արվեստի արժեքների, այնպես էլ թաղման ծեսերի ու սովորությունների ուսումնասիրության ընթացքում:

3. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ: ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԱ

Նրկրի տնտեսական վերելքը, անասնապահության ու երկրագործության, մետաղահանության ու մետաղամշակության և սրանց հետ կապված բազմաթիվ այլ արհեստների զարգացումը զգալի տեղաշարժեր են առաջացնում տեղաբնակ ցեղերի սոցիալական կյանքում:

Հարուստ արոտավայրերն ու ոռոգման ջուրը, բերրի, ոռոգելի ցանքատա-րածությունները բաժին են ընկնում անասնապահ ուժեղ ցեղերին, որոնք ցեղային միավորումների գլուխ կանգնելով, որոշակի բարձր դիրքի են հասնում, կրկնապատկում ու բազմապատկում են իրենց հարստությունը, զարկ տալիս միջցեղային փոխանակությանն ու ամրապնդում կապերը Հին Արևելքի երկր-ների հետ: Գեղային միություններում առանձնահատուկ դիրք ունեին, ըստ երևույթի, Հայասա-Ազգի, Իշուվայի և Ալշեի (Խարբերդ—Մալաթիայի), Գուգարք—Թոհղբի, Սեանի ավազանի, Դաշտային Ղարաբաղի, Հայկական Միջագետքի ցեղերը: Այս շրջանները միաժամանակ աչքի էին ընկնում որպես մետաղագործության խոշոր կենտրոններ:

Սոցիալական ներհակություններն առանձնապես խորանում են հինարե-վելյան ստրկատիրական երկրների հետ սերտորեն կապված ցեղերի ու ցեղա-խմբերի մեջ, երկրի հյուսիս-արևմտյան և հարավային շրջաններում: Հայասա-Ազգի երկրում փաստորեն սկսվում է վաղ դինաստիական իշխանության ժա-մանակաշրջան, երբ ցեղապետները դեռևս «պառնկու»-ի (համայնական ժողով, աշխարհաժողով) ղեկավարն էին: Շրջակա ցեղերի ու ժողովուրդների դեմ մղվող պատե-րազմները ստրկության աղբյուրներ են դառնում, երևան է գալիս տնային ստրկության ինստիտուտը: Տոհմա-ցեղային կազմակերպության ընդերքում ամրապնդվում է հայրիշխանական ընտանեկան համայնքը, տղամարդը լայն իրավունքներ է ստանում ոչ միայն կնոջ, այլև յուրախյանների նկատմամբ: Ըստ երևույթի, սկսում է ուժեղ չափով գործել տնտեսական ժառանգության իրա-վունքը:

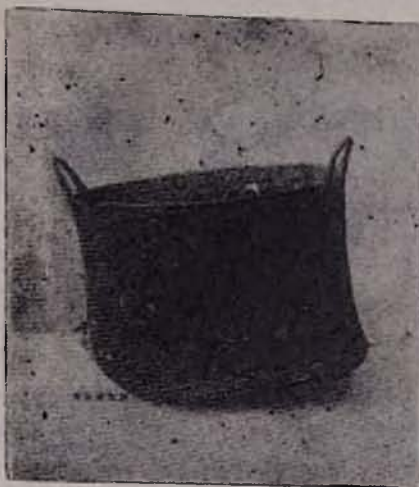
Հայաստանի արևելյան շրջանների ու Անդրկովկասին կից վայրերի ցեղերն ու ցեղախմբերը փոքր-ինչ ետ են մնում հասարակական կյանքի բնագավառ-ում, սակայն ընթանում են զարգացման նույն ուղիներով:

Տոհմացեղային ավագանին այստեղ առանձնանում, անջատվում է հա-մայնքների անգամների ընդհանուր զանգվածից, տնտեսական ու հասարա-

կական բարձր դիրքի հասնում՝ իր ձեռքում կենտրոնացնելով անասունների մեծածախանակ հոտեր, լավորակ վարելահողեր, ոսկու, արծաթի, մետաղե իրերի մեծ քանակություն։ Տաշիր-Ձորագետի և Թոեղքի ցեղապետները իրենց կենցաղով, հագուստով, արդուզարդով, նույնիսկ թաղման արարողություններով ու հսկա դամբարաններով ձգտում են նմանվել խեթական թագավորներին։

Համայնքի ընդերքում և տարբեր ցեղերի միջև գույքային ու սոցիալական անհավասարությունը հայրիշխանական ժառանգական իրավունքի կազմավորումը, մասնավոր սեփականության առաջացումը քայքայում են նախնադարյան արտադրահարաբերությունները, Հայաստանի տոհմացեղային անդասակարգ հասարակությունը բռնում է վայրէջքի ուղին։

Սակայն շերտավորվող նախնադարյան հասարակության հիմնական խավը ապրում էր երկրագործանասնապահների պարզունակ նահապետական կենցաղով, որը քիչ

Պղնձե կաթոս. Կիրովական

էր տարբերվում վաղբրոնզեդարյան բնիկների պարելակերպից։ Հասարակության այս խավերին պատկանող կացարաններում ու դամբարաններում գույքային և սոցիալական անհավասարության խոր հետքեր չենք նկատում։ Նրանց թաղումներն աղքատիկ են, առանց մետաղե զենքերի, արդուզարդի թանկարժեք առարկաների, հյուղակները կավածեփ են, անպաճույճ։ Անասնապահության մթերքներից, մետաղահանության ու արհեստագործական արտադրանքի հավելումների միջցեղային փոխանակությունից ու առևտրից բնակչության հիմնական զանգվածին փոքր բաժին էր ընկնում։

Այսպիսով, Հայկական լեռնաշխարհի միջինբրոնզեդարյան մշակույթի շուրջ հինգ հարյուր տարի հարատևող առաջընթացը համակողմանի նախադրյալներ է ստեղծում տեղական համայնքների մշակութային, տնտեսական և հասարակական զարգացման ավելի բարձր մակարդակի համար։

Պարզորոշ երևում են նախնադարյան տոհմացեղային կարգերի անկման բոլոր նշանները, որոնք արտահայտվում են դասային ներհակությունների, նահապետական հայրիշխանական մեծ համայնքի, ժառանգական իրավունքի, մասնավոր սեփականության և տնային ստրկության առաջացման մեջ։

Նյութական արտադրության ոլորտներում անցումային բնույթի խոր տեղաշարժեր են նկատվում մ. թ. ա. XIV դարում։ Այդ շրջանի մետաղյա իրերի ու խեցեղենի բազմաթիվ հնագիտական կոմպլեքսները երկակի բնույթ ունեն։ Նրանց մեջ միջինբրոնզեդարյան մշակույթին բնորոշ իրերն ու առարկաները զուգակցվում են արտադրության նոր տիպի արդյունքների հետ, որոնք օժտված են արդեն ուշբրոնզեդարյան տիպերի գծերով ու առանձնահատկություններով։ Գործածությունից հանվում են արհեստագործական արտադրանքի օտա-

րամուտ շատ տիպեր, զինագործության ու աշխատանքի գործիքների արտադրության մեջ բացարձակ գերակշռություն են ստանում տեղական ծագման առարկաները՝ դաշույնները, նիզակասայրերը, թեթև կացինները, ապարանջանները, քորոցները և այլն, որոնք ընդգրկում են տարածման շատ լայն շրջաններ և կատարելագործվելով ուշ բրոնզի և վաղ երկաթի ժամանակաշրջանում, ընկնում են կազմավորվող հայ ժողովրդի նյութական արտադրության հիմքում:

Արծաթյա և ոսկյա անոթներ. Կիրավեկան

Մ. թ. ա. XIV դարի վերջերին Հայկական լեռնաշխարհի նախնադարյան համայնքները թևակոխում են իրենց զարգացման վերջին փուլը՝ ուշ բրոնզի և վաղ երկաթի դարի ժամանակաշրջանը: